

УДК 373.2.015.31:159.93

**Калініченко С. П.**

*Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка*

Науковий керівник – д.п.н., проф. **Гнізділова О.А.**

## **ЗАСОБИ СЕНСОРНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ**

*У статті розглядається поняття сенсорного розвитку і сенсорного виховання дітей раннього віку. Наведені приклади сучасного ігрового матеріалу та розкрито його вплив на сенсорний розвиток дітей раннього віку.*

***Ключові слова:** сенсорний розвиток, сенсорне виховання, дидактичні іграшки, ранній вік.*

**Постановка проблеми.** Ранній вік є найбільш сприятливим періодом формування особистості дитини для вдосконалення діяльності органів чуття, що забезпечують повноцінні й різнобічні уявлення про довкілля. Сенсорний розвиток малюків відбувається під впливом різних факторів, серед яких першорядну значущість має характер предметних дій, що освоюються ними, у тому числі дій з дидактичними іграшками. Такі ігри мають найбільш сприятливі можливості для розвитку сенсорної перцепції.

Як відомо, у раннього віці нові знання під час гри засвоюються краще ніж під час навчальних занять. Саме тому, що гра є провідним засобом сенсорного розвитку дітей раннього віку, а сучасне виробництво автодидактичних іграшок постійно розширюється, постає проблема у правильному їх підборі та ефективній організації дій дітей із дидактичними іграшками, що збуджують активність, закріплюють стійкий інтерес до властивостей навколишніх предметів, і в цілому сприяють сенсорному розвитку малюків.

**Аналіз основних досліджень і публікацій.** Розробку систем сенсорного виховання започаткували педагоги минулого О. Декролі, М. Монтесорі, Ф. Фребель, Значну увагу сенсорному розвитку дітей дошкільного віку приділяли вітчизняні вчені 70-80-х рр. ХХ ст. Л. Венгер, О. Венгер, О. Запорожець, Є. Пілюгіна та ін. Виникнення та формування перцептивних дій складає, згідно з концепцією Л. Венгера, сутність сенсорного розвитку дітей раннього віку. Саме предметні дії стають у цьому віці тим видом практичних дій малюка, які визначають його сенсорний розвиток. Це виявляється у здібності дитини перших років життя співвідносити властивості предметів, використовуючи один з них як зразок для зіставлення з іншим та виявлення з-поміж них ознак подібності чи відмінності за однією чи кількома ознаками.

На сучасному етапі теорію сенсорно-пізнавального розвитку розвивають О. Брежнєва, О. Безсонова, О. Вільхова, О. Гришко, І. Карабаєва, Л. Кузьмук, Л. Олійник, Т. Тихоненко та інші.

Можливості застосування ігрового матеріалу і дидактичних ігор для сенсорного розвитку дітей раннього і дошкільного віку в освітньому процесі сучасного ЗДО досліджували вчені С. Васильєва, О. Вінніченко, Н. Гавриш, Т. Демиденко, Н. Мельник, В. Рагозіна, О. Ригель, Н. Рязанцева та інші.

Незважаючи на велику кількість досліджень у цій галузі та обсяг дидактичного матеріалу, існує проблема у недостатньому використанні усього потенціалу сучасної дидактичної гри та іграшки у сенсорному розвитку дітей.

**Мета статті.** Ознайомитися з розвиваючими іграшками і дидактичними іграми, які представлені на сучасному ринку, та з'ясувати їх вплив на сенсорний розвиток дітей раннього віку.

**Виклад основного матеріалу.** Сенсорний розвиток – це формування у дитини процесів сприймання й формування уявлень про зовнішні властивості предметів: їх форму, колір, величину, розташування у просторі, а також запах, смак тощо. Значення сенсорного виховання в ранньому віці важко переоцінити. Саме цей вік є найбільш сприятливим для вдосконалення органів чуттів, накопичення уявлень про навколишній світ. Успішність розумового, фізичного, естетичного виховання значною мірою залежить від рівня сенсорного розвитку дітей, тобто від того наскільки вони досконало чують, бачать, відчують оточуюче. Чим менша дитина, тим більше значення має чуттєвий досвід. Найбільш повний образ об'єкта дитина отримує тільки тоді, коли задіяні всі групи аналізаторів.

Ця теза підтверджується чеським педагогом Я. Коменським, який сформулював «золоте правило дидактики» так: «Усе, що тільки можливо, надавати для сприйняття відчуттями: візуальне – для сприйняття зором; звуки – слухом; запахи – нюхом; смакове – смаком; тактильне – дотиком. Якщо якісь предмети можна сприймати одночасно кількома відчуттями, то педагог зобов'язаний створити всі умови для цього» [16, с. 78-79].

Система видатного італійського педагога-гуманіста ХХ століття, лікарки за фахом М. Монтессорі базується також на чуттєвому пізнанні навколишнього світу. Розроблені й запровадженні нею у практику сенсорні матеріали унікальні щодо розвитку всіх сфер відчуттів (зір, слух, смак, нюх, тактильні, баричні, термічні відчуття). Вони вчать слухати тишу і звуки, розрізняти кольори, форми, вагу предметів, якості матеріалів тощо. Формування уміння у дітей сприймати такі відчуття сприяє пізнанню світу у всій різноманітності [6, с.105].

М. Монтессорі наголошувала, що задля процесу сенсорного розвитку важливо організувати педагогічне «підготовлене середовище», яке є передумовою реалізації дитиною можливостей власного розвитку через самостійну діяльність. Матеріал не лише знайомить дитину з предметами та їх ознаками, а й дає їй змогу самостійно працювати, міркувати, помилятися і виправляти помилки, зосереджувати увагу на зробленому, порівнювати [8, с.110].

Американський лікар-фізіотерапевт, засновник «Інституту досягнень людського потенціалу» у Філадельфії Г. Доман, досліджуючи поведінку дітей з ушкодженням головного мозку, прийшов до висновку, який і став основною тезою створеної ним надалі методики раннього розвитку: при стимуляції одного з органів чуття (слух або зір), відбувається активізація всього мозку в цілому.

Його діяльність була пов'язана з сенсорним розвитком дітей раннього віку. Методика Г. Домана заснована на стимуляції центральної нервової системи і мозку дитини за допомогою дотику, зорового і слухового сприйняття. Учений-нейрохірург Г. Доман довів найважливіший закон про те, що мозок росте і розвивається тоді, коли працює. До сенсорних здібностей він відносить три види :

- ✓ зір, завдяки якому ми можемо читати придумане письмо, символічне, візуальну мову, засновану на певних погодженнях;
- ✓ слух, завдяки якому ми можемо розуміти звуки придуманого, символічного, візуальної мови, заснованої на певних погодженнях;
- ✓ чуттєвість, завдяки якій ми здатні ідентифікувати об'єкти, не користуючись при цьому зором, смаком або запахом [4, с. 53].

Головними характеристиками, які свідчать про вдосконалення інтелекту, на думку Г. Домана є: здатність до пересування на двох ногах; здатність користуватися мовами і писати за допомогою пальців; візуальна, аудіальна, тактильна здатність.

Відомий психолог Л. Венгер вважав, що сенсорний розвиток полягає у формуванні у дитини сприйняття і формуванні уявлень про зовнішні властивості предметів: їх форму, колір, величину, положення в просторі, запах, смак тощо [2, с. 24].

Сучасна дослідниця Н. Грама зазначає, що сенсорний розвиток – це спосіб пізнання навколишнього світу, в основі якого лежить робота органів чуття. Відчуття дають нам уявлення про різноманітні властивості навколишнього середовища і допомагають формувати цілісні образи предметів. Так, зорове сприйняття припускає розрізнення об'єктів навколишнього світу за кольором, формою, розміром. Тактильне сприйняття включає в себе тактильні відчуття (розрізнення предметів за фактурою – гладке / шорстке, тверде / м'яке; визначення форми предмета на дотик – плоске / об'ємне; температурні відчуття, баричні відчуття (вага, тяжкість) [4, с. 87].

У новій редакції Базового компонента дошкільної освіти сенсорний розвиток виокремлюють як базову основу формування всіх ключових компетентностей дитини дошкільного віку. У Державному стандарті дошкільної освіти знаходимо освітній напрям «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», реалізація якого передбачає сформованість доступних для дитини дошкільного віку уявлень та еталонів, що відображають ознаки, властивості та відношення предметів і об'єктів довкілля. Показником сформованості цих уявлень є здатність дитини застосовувати отримані знання у практичній діяльності (предметно-ігровій, предметно-практичній, трудовій, конструкторській, художньо-практичній), оволодіння способами пізнання дійсності, розвиток у неї мислення. [1; 14].

Педагогічний словник С. Гончаренка поняття «сенсорне виховання» характеризує як складову частину розумового й фізичного виховання дитини, спрямовану на розвиток діяльності її органів відчуття і сприймання [3, с. 301].

Український педагог М. Трикоз важливість сенсорного виховання вбачає в тому, що пізнання навколишньої дійсності базується на відчутті та сприйманні. Дитина дізнається про навколишні предмети та явища за допомогою зору, дотику, слуху. На основі цього, у подальшому, виникають більш самостійні процеси такі як пам'ять, уява, мислення [15].

Протягом дошкільного дитинства характер сенсорного пізнання змінюється. Дитина раннього віку поступово переходить від маніпуляції предметів до ознайомлення з ними на основі зорового, слухового та тактильного сприймання, а також їх поєднання. Аби сформувати у дитини правильні уявлення про зовнішні ознаки предметів та їх співвідношення, слід забезпечити можливість безпосередньо сприймати ці предмети через зір, слух, дотик у предметно-ігровій діяльності. Саме ігри, які навчають дітей розглядати, слухати, обстежувати на дотик, співвідносити частини одного предмета, виокремлювати окрему властивість і групувати відповідно до неї предмети, можуть бути ефективним засобом сенсорного виховання дітей раннього віку.

На українському ринку іграшок є безліч нових і сучасних дидактичних ігор, які будуть корисні для сенсорного розвитку дітей раннього віку. Ігри для дітей 2 року життя: Dimpl Duo Брайль, «Сортер», «Геометрика», рамки-вкладинки, «Яйця Монтессорі», магнітна гра «Нагодуй совеня», шнурівка, лабіринти, бізіборд, бізібух, бізікуб, тактильне лото тощо.

Ігри для дітей 3 року життя: шнурівки, сортування «Одягни ведмедиків», «Кольорові машинки», дошки «Сегена», пірамідка «Геометрика», пірамідка «Фрукти», «Кольорова веселка», тактильні

мішечки Монтессорі, чарівний комодик «Фігури і кольори», «Циліндри Монтессорі», шнурівка «Сорочка з гудзиками», дерев'яний сортер Guidecraft Manipulatives (фігури і розміри) та ін.

Спробуємо покласифікувати сучасні іграшки за дидактичною метою:

- на розвиток тактильно-рухового сприймання, дотикового відчуття і дрібної моторики руки: бізіборд, сортер, вкладки й рамки, шнурівка, лабіринт, піраміда, дерев'яний подвійний геометрик, стукалка-вибивайка, циліндри Монтессорі, геоборд, рибалка, магнітний планшет, «Хусточка для ляльки», «Галерея текстур», «Впізнай на дотик» тощо;
- на сприймання форми, величини, кольору, розвиток зорових і дотикових відчуттів, окомірних дій, зорового співвіднесення предметів за їхніми ознаками (рамки-вкладинки, сортер, втулки, Dimpl Duo Брайль, піраміда «Геометрика», пірамідка «Фрукти», бізікуб, кольорові палички, кольорові лунки, «Що є холодним?», «Що можемо побачити, але не можемо доторкнутися?», «Що буває гарячим?», «До чого можемо доторкнутися?», «Зайкрий віконечка», «Посади квітку в горщик», «Мишенята», «Голодні жабенята», сортер «Чарівні яйця», сортер «Геометрик», пірамідка «Фрукти», бізікуб, кольорові палички, квадрати Нікітіна, стукалки, «Кольорові жолуді» тощо;
- на розвиток слухових відчуттів (бізібух, сортування за кольорами з використанням дзвіночків, «Що можемо почути?», «Дивовижні звуки», «Що звучало?», «Відгадай, де мама, а де дитинча», «Вгадай, хто це був?», «Звукові циліндри», ксилофон, музична іграшка балансир-пірамідка, музичний куб, бубон, трещітки, маракаси тощо;
- на розвиток смакових і нюхових відчуттів («Що можемо понюхати?», «Що можемо з'їсти?», «Смачна гра», «АромаЛото», «Відгадай за запахом», «Який на смак?», «Солоне і солодке», «Чим тут пахне?», «Вивчаємо аромати» тощо).

Дидактичні ігри допомагають дітям розрізняти кольори, величини, геометричні фігури за зразком та еталонними назвами, оволодіти сенсорними еталонами, опанувати орієтувально-дослідницькими діями.

- Гра з пірамідкою розвиває зорово-моторну координацію, зорове сприйняття, вчить аналізувати розміри, тренує тактильну пам'ять, мислення та дрібну моторику рук.
- Мотрійка розширює знання дітей про властивості та ознаки предметів, вчить розрізняти поняття розміру, висоти, товщини і формує елементарні математичні уявлення «один»-«багато».
- Лабіринти формують навички координації рук, розвивають увагу, мислення та сприйняття дитини.

- Сортери розвивають логіку та пам'ять, вчать розрізняти предмети за функціональними ознаками. Дитина вчиться порівнювати, спостерігати та аналізувати конфігурацію геометричної фігури, успішно співвідносити її форму з проекцією на площині.

- Бізіборди, бізікуби, бізібуки, бузібудинки допомагають розвивати концентрацію та стійкість уваги, дрібну моторику, формують здатність правильно співвідносити конфігурацію об'ємних геометричних фігур з плоскими.

Бізіборд – це розвиваюча дошка, тобто ігрова панель, найчастіше дерев'яна або виготовлена із ДСП, МДФ з надійно закріпленими на полотні різноманітними кнопками, вимикачами, клямками, гачками, кранами та іншими маленькими «небезпеками», які дитині у повсякденні чіпати заборонено або не бажано.

Ідея такої розвиваючої іграшки зовсім не нова. Перші дошки, які були схожі на сучасний бізіборд, були розроблені ще на початку ХХ століття. В Римі у 1907 році М. Монтесорі запропонувала зробити навчальний стенд з різноманітними побутовими предметами, якими дитина має навчитись користуватися у повсякденному житті, але з якими їй, найчастіше, не дозволяють гратись [13, с. 53].

Розвиваюча дошка доповнюється застібками і деталями, що відрізняються формами, кольорами і фактурою. Розміри бізібордів та їх наповнення залежить від віку дітей. Такі дошки можна придбати в магазині або створити самостійно [10, с. 27].

**Висновок.** Отже, сенсорне виховання – це основа пізнання світу, першою сходинкою якого є чуттєвий досвід, за допомогою якого дитина отримує уявлення про будову і властивості предметів і явищ зовнішнього світу шляхом їх аналізу через власні сприймання і відчуття. Науково доведено, що сенсорне виховання дітей раннього віку позитивно впливає на рівень інтелекту і якість розумового розвитку в цілому.

Аналіз сучасного ринку дидактичних іграшок засвідчив наявність великого спектру сенсорних матеріалів, які доцільно використовувати як вдома, так і в закладі дошкільної освіти з метою ознайомлення дітей раннього віку з властивостями предметів та накопичення уявлень про колір, форму і величину предметів.

#### **Список використаних джерел**

1. Базовий компонент дошкільної освіти. Нова редакція та поради для організації освітнього процесу [Електронний ресурс]. Режим доступу: [Базовий компонент дошкільної освіти. Нова редакція та поради для організації освітнього процесу \(mcsfr.ua\)](http://mcsfr.ua)
2. Венгер Л. А., Пилюгина Э. Г., Венгер Н. Б. Воспитание сенсорной культуры ребенка от рождения до 6 лет. Москва: Просвещение, 1988. 144 с.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. К., 1997. 375 с.

4. Грама Н.Г. Сенсорний розвиток дітей раннього віку: теорія і практика: [Монографія]. Одеса, 2018. 239 с.
5. Державний стандарт дошкільної освіти: особливості впровадження / Упоряд.: О. Косенчук, І. Новик, О. Венгловська, Л. Куземко. Харків: Вид-во «Ранок», 2021. С.22-27.
6. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: [навч. посіб.] Київ: Академвидав, 2004. 352 с.
7. Малікова Ю. В. Сенсорне виховання у спадщині видатних педагогів минулого / Ю. В. Малікова. *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського: зб. наук. пр.* Одеса: ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2005. № 3-4. С. 151–153.
8. Методичні рекомендації до оновленого Базового компонента дошкільної освіти [Електронний ресурс]. Режим доступу: [6050be86b4f68482865820.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/2021/05/6050be86b4f68482865820.pdf) ([mon.gov.ua](https://mon.gov.ua))
9. Монтессорі М. Метод наукової педагогіки застосований до дитячого виховання в «Будинках дитини». *Хрестоматія із історії дошкільної педагогіки*. Навч. посіб. / За заг. ред. З. Н. Борисової. Київ: Вища шк., 2004. – 511 с.
10. Москвичова О. Подорож Пустелею. Бізіборд для дітей старшої групи / О. Москвичова. *Дошкільне виховання*. Київ: Світич. 2018. № 5-6. С. 26-27.
11. Наказ МОН про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (нова редакція) [Електронний ресурс]. Режим доступу: [Pro novu redaktsiyu Bazovoho komponenta doshkilnoyi osvity.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/2021/05/Pro_novu_redaktsiyu_Bazovoho_komponenta_doshkilnoyi_osvity.pdf) ([mon.gov.ua](https://mon.gov.ua))
12. Освітній напрям "Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі". Витяг із Базового компонента дошкільної освіти. *Дошкільне виховання*. 2021. № 7. С. 8–10.
13. Ранній розвиток дитини — право кожного: зб. матеріалів Всеукраїнського форуму (м. Київ, 20 квітня 2019 р.) / Міністерство освіти і науки України, Національний еколого-натуралістичний центр. - К.: НЕНЦ, 2019. 123 с.
14. Сенсорно-пізнавальний розвиток: основні терміни та поняття. *Вихователь – методист*. 2021. № 9. С.9
15. Трикоз С. В. Педагогічні технології сенсорного виховання дошкільників з розумовою відсталістю. Теорія і практика олігофренопедагогіки та спеціальної психології. Київ: 2013. Вип. 8. С. 93–98.
16. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки : навч. посібник / Вступні нариси та упорядкування З.Н. Борисової, В.У. Кузьменко; За заг. ред. З. Н. Борисової. К. : Вища школа, 2004. 511 с. : іл.